

Araştırma Makalesi

Evrensel Hukuk İlkeleri Bağlamında Franz Kafka'nın *Dava'sı*

Franz Kafka's The Trial in the context of the Universal Principles of Law

Can ŞAHİN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, csahin@erzincan.edu.tr

Öz: Modern karşılaştırmalı edebiyat biliminin çalışma alanlarından birisi de edebiyatın diğer bilimlerle etkileşimi, alışverişi ve ortaklığıdır. Bu çalışmada edebiyat hukuk ilişkisine örnek olarak Alman edebiyatçısı Franz Kafka'nın *Dava (Der prozess)* adlı romanı, hukuk perspektifinden incelenmiştir. Franz Kafka, "bilinen gerçeklikten uzaklaşma" anlamına gelen "Kafkaesk" tarzı ile Dünya edebiyatında yazma stili yazarın kendi adıyla anılarak edebî bir kavrama dönüşen tek yazardır. Hukukçu kimliği olan Kafka, hukuk birikimini edebî eserlerine konu edinmiştir. Kafka'nın, üzerinde en çok durduğu konular; yargı sisteminin aksayan yönleri, kanunların uygulanması esnasında yaşanan hukuksuzluklar, hakkını arayan insanların çırpınışlarıdır. *Dava* romanında, ulaşılamayan ve sorgulanamayan bir otorite tarafından hukuka aykırı bir eylemi olmaksızın müphem bir suçlamayla karşı karşıya kalan, tutuklanan ve özgürlüğü elinden alınan Josef K.'nin hukuk adına alt üst edilen hayatı ve hukuksuzluk karşısındaki hukuk mücadelesi anlatılır. *Dava* romanında suçun niyetle ilişkilendirildiği, suçtan çok suçluya odaklanan, suçü belirtilmeyen sanığın suçsuzluğunun ispatını talep eden yani sanığın suçu kovaladığı absürt bir hukuk sistemi yürürlüktedir. *Dava* romanında hukuk, görünmezlik ağıyla çevrilmiştir: Suç, iddianame, duruşma, hâkim, savcı, avukat görünmez. Bu yönüyle *Dava* romanı, hukukun rafa kaldırıldığı, keyfi, otoriter, totaliter rejimlere dair bir öngörü ve eleştiri olarak okunabilir. Bu çalışmada, Kafka'nın *Dava'sı*nda yer alan hukuksuzluklar evrensel hukuk ilkeleri bağlamında tespit edilip hukuksuzluğa dönük eleştiriler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat ve hukuk ilişkisi, hukuk eleştirisi, Franz Kafka, *Dava*.

Abstract: One of the fields of study of modern comparative literature is the interaction, exchange and partnership of literature with other sciences. In this study, as an example of the relationship and exchange of literature with the discipline of law, German novelist Franz Kafka's novel *The Trial (Der prozess)* is analysed from a legal perspective. Franz Kafka is known in the world of literature with the concept of "Kafkaesque", which means "distancing from known reality". In world literature, Franz Kafka is the only author whose writing style has become a literary concept by being called by the author's own name. Kafka, who is a legal writer, has made his legal background the subject of his literary works. The failing aspects of the judicial system, the unlawfulness experienced during the implementation of laws, the desperate struggles of people seeking justice are the issues Kafka dwells on the most. In the novel *The Trial*, the life of Josef K., who is confronted with a vague accusation, arrested and deprived of his freedom by an unreachable and unquestionable authority without any unlawful act, and his legal struggle against lawlessness are told. In the novel *The Trial*, there is an absurd legal system in which crime is associated with intention, which focuses on the criminal rather than the crime, which demands proof of the innocence of the defendant whose guilt is not stated, and where the defendant chases the crime. In the novel *The Trial*, the law is surrounded by a web of invisibility: the crime, the indictment, the trial, the judge are invisible. In this respect, the novel *The Trial* can be read as a prediction and criticism of arbitrary, authoritarian, totalitarian regimes where legal rights are shelved. In this study, the unlawfulness in Kafka's novel *The Trial* is identified in the context of universal legal principles and criticisms towards unlawfulness are put forward.

Keywords: Comparative literature, literature and law relationship, legal criticism, Franz Kafka, *The Trial*.

Atıf: Şahin, C. (2024). "Evrensel Hukuk İlkeleri Bağlamında Franz Kafka'nın *Dava'sı*". *Edebî Eleştiri Dergisi*. 8 (2): 516-536.

DOI: 10.31465/eeder.1516410

Geliş/Received: 15.07.2024

Kabul/Accepted: 19.10.2024

Yayımlı/Published: 22.10.2024

Giriş

İlk kez 19. yüzyılda Fransa’da kavramsallaşan ve ekolleşen “karşılaştırmalı edebiyat” yine ilk kez Fransa’da kürsüleşerek akademik bir bilim dalı hüviyeti kazanmıştır. Edebiyat eserleri arasındaki benzerlik, farklılık ve ortaklıkların nedenlerine dair çıkarımlarda bulunan karşılaştırmalı edebiyat bilimi 19. yüzyıldan günümüze farklı yaklaşımlarla gelişimini sürdürmektedir. Karşılaştırmalı edebiyat biliminde Fransız, Amerikan, Alman, Çin ve Hint ekolleri bulunmaktadır ve her bir ekolün karşılaştırmalı edebiyat bilimine dair öncelikleri farklıdır. Geleneksel karşılaştırmalı edebiyat bilimi daha çok farklı uluslara ait edebî metinlerdeki benzerlik ve ortaklıklara odaklanırken Amerikan ekolü edebiyata daha kozmopolit pencereden bakarak edebiyatın diğer bilimlerle ilişkisini çalışma sahasına dâhil eder. Edebiyat ve hukuk ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar daha çok edebiyatın hukuki konuları konu edinmesinden hareketle hukukun edebiyattaki görünümüne odaklanır. Dünya edebiyatında yazarların en fazla işlediği konular; hak, hukuk, adalet, kanun, suç, ceza ve yargılama konularıdır.

Kendine has üslubu, insan ve toplum üzerine tahlilleri ve mizahi anlatımıyla Franz Kafka, 20. ve 21. yüzyılın en önemli yazarları arasında kabul edilmektedir. Edebiyat ve hukuk Kafka’nın eserlerinde birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Kafka’nın eserlerinde modern hukuk, adalet sistemi ve bürokratik örgütlenme biçimleri dikkati çeker. Ceza hukukçusu olan Kafka’nın meslek hayatında karşılaştığı hukuksuzlukları edebî eserlerine konu edinmesi onun hukuk eğitimi almasının bir neticesidir. Kafka, üniversite yıllarında ve mahkemedeki staj döneminde yargı sistemini yeterince tanımış; yargı sistemi Kafka’nın yapıtlarını gerek tema, gerek üslup bakımından kesinlikle etkilemiştir (Wagenbach, 1997: 66).

“Kafka’nın eserlerinde mahkeme ve yargılama süreçleri sıklıkla karşımıza çıkar. Onun eserlerinde yer alan mahkeme safhaları ve yargılama süreçleri adaletin tecelli etmesi yerine; hakkını arayanları adaletten uzaklaştırmak için yapılmaktadır. Bu süreçte bireyler hakkını aramak yerine mahkemeye karşı mücadeleye girerler; ancak ceza kaçınılmaz bir son olarak karşılımlarına çıkar. Bireylerin mahkeme ile mücadelesi ansızın başlar; çünkü bireylerin yargılanması ve onlar hakkında verilen kararların çoğundan haberleri olmaz” (Çiçek, 2015: 155).

Kafka, yaşadığı dönemde hukuk sistemine eleştirel bir tavır almıştır. Yazar, hukuksal işlemleri; yargı sistemi ile birey ve toplum arasındaki ilişkiyi; hukuki süreçler sonucunda meydana gelen topluma ve devlete yabacılaşmayı gerçekçi tahlillerle eserlerine konu edinmiştir. Adalet sisteminin belirsizliği, hukukun işleyişindeki aksaklıklar ve keyfilik, bürokrasinin hukuki işlemlerin tıkanmasına sebebiyet vermesi, vatandaşı bezdirici uygulamalar Kafka’ya rahatsız etmiştir. Kafka’nın eserleri onun dünya karşısındaki tavrını dile getirir (Garaudy, 1965: 11). Kafka’nın amacı yasaların doğru bir şekilde tatbik edilmesini sağlamaktır.

Bu çalışmada Kafka’nın en önemli eserlerinden kabul edilen *Dava* romanı evrensel hukuk ilkeleri bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın odak noktası edebiyat ve hukuk disiplinlerinin etkileşimine örnek olarak Kafka’nın *Dava* romanının hukuki bir yorumla değerlendirilmesidir. Eser “hukuk devleti ilkesi”, “yargı birliği ilkesi”, “tabii mahkeme ve hâkim güvencesi ilkesi”, “hak arama hürriyeti ilkesi”, “adil yargılanma ilkesi”, “masumiyet karinesi ilkesi”, “hukuk güvenliği hakkı ilkesi”, “hâkim tarafsızlığı ilkesi”, “iddia edenin ispat külfeti ilkesi”, “yargı kararlarının gerekçeli olması ilkesi” bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. Eserden hareketle bahsi geçen her bir hukuk ilkesine denk düşen ihlal ve hukuksuzluklar ortaya konulmuştur. Eserin tamamında yer alan hukuksuzlukların evrensel hukuk ilkelerine ne ölçüde

uyduğu tartışılmıştır. Çalışmanın özgün tarafı, *Dava* romanının hukuk muvacehesinde incelenmemiş olmasıdır.

1. Kafka'nın Hukuk Kariyeri

Felsefeci olmak isteyen, sonrasında kimya bölümüne kayıt yaptıran Kafka, babasının tepkisi ve yönlendirmesi ile hukuk fakültesine kayıt yaptırır (Wagenbach, 1997: 51). 1901-1906 yılları arasında Prag'da bulunan Karl Ferdinand Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alan Kafka, hukuk eğitimi alma karar sürecini şu şekilde ifade eder:

“(…) meslek seçiminde benim için gerçek özgürlük yoktu ve şunu biliyordum: Asıl meselenin karşısında benim gözümde her şey tıpkı lisedeki ders konuları kadar önemsiz olacaktı; yani mesele kibrimi pek zedelemeyen bu umursamazlığa olabildiğince izin verecek bir meslek bulmaktaydı. Bu durumda en akla yakın olan hukuktu. On dört günlük kimya, altı aylık Almanca eğitimi gibi kibrimin ve umudumun karşıt yöndeki küçük çabaları bu temel inancımı sağlamlaştırdı yalnızca. Böylece hukuk okudum” (Kafka, 2017: 41-42).

Kafka'nın “Böylece hukuk okudum. Bunun anlamı, sınavlardan önceki birkaç ay sinirlerimin epeyce yıpranması ve zihinsel açıdan resmen, üstelik binlerce ağzın önceden çiğnediği talaşla beslenmem demektir” (Kafka, 2017: 43) ifadeleri hukuk eğitimi alma kararında maruz kaldığı baskının dışavurumudur. Kafka hukuk eğitiminin ilk iki yılında “Roma ve Avusturya hukuku tarihi” derslerini alır ve 1903 yılı Temmuz ayında girdiği hukuk tarihi sınavı “Romanum”u başarıyla vererek hukuk eğitiminin ilk bölümünü tamamlar. Hukuk eğitiminin üçüncü ve dördüncü yıllarında “medeni hukuk”, “ceza hukuku” ve “anayasa hukuku” derslerinin yanı sıra “ticaret hukuku”, “adli tıp”, “iktisat” ve “istatistik” derslerini alır. 18 Haziran 1906 tarihinde “hukuk doktoru” unvanı ile eğitimini tamamlayan Kafka, bir yıllık stajın ardından kısa süre İtalyan sigorta şirketi “Assicurazioni Generali”de çalıştıktan sonra, emekliliğine dek hukukçu olarak farklı görevlerde bulunacağı “Bohemya Krallığı İşçi Kaza ve Sigorta Kurumu”nda işe girer (Coşan ve Verimli, 2016: 21). Kafka'nın hukukçu kimliğiyle edindiği tecrübeler, şahit olduğu olaylar, hukuki süreçler, mahkeme safahatları *Dava* romanına ve diğer birçok eserine kaynaklık etmiştir.

2. Kafka'nın *Dava'sı*

Kafka, *Dava* romanını 1914 yılında yazmaya başlar ve yazarın ölümünden sonra yakın arkadaşı Max Brod tarafından yayımlanır. Romanın orijinal Almanca başlığı olan “der prozess” süreç anlamına gelir. Hukuki bir terim olarak dava “çözülmek üzere bir mahkemeye sunulmuş uyuşmazlık” (Gözler, 2017: 451) anlamına gelmektedir.

Dünya edebiyatında suç ve yargılama üzerine kaleme alınmış en temel edebî eser kabul edilen *Dava* romanında suçun karşılığında bir ceza verilmesi değil cezaya suç aranması gibi absürt bir durum söz konusudur. Romanın olay örgüsü başkarakter Josef K.'nin bir sabah gerekçesiz bir şekilde sorgusuz sualsiz tutuklanması ve kendisine tutuklanması ile ilgili hiçbir açıklama yapılmaması ile başlar. Kafka, en mahrem alan olan yatak odasında yargılanmaya başlar; yargı bir panoptikon bilinciyle Josef K.'yı yatağında gafil avlar (Sarı, 2009: 12). Josef K., günlük işlerini serbestçe yapabileceği bir tutukluluk hline ve ikili bir yaşam tarzına itilir: de facto (fiilen, maddeten) “özgür”dür, de jure (hukuki olarak) “tutuklu”dur, “sanık” da değildir (Buch, 1994: 44). Josef K., tüm roman boyunca masum olduğunu etrafındaki insanlara anlatmaya çalışır. Çevresindekilerin ona sürekli şüphe ile yaklaşması zamanla Josef K.'nin da kendisinden şüphe duymasına yol açar.

Josef K., ilk yargılamadan birkaç gün sonra mahkemeden bir telefon alır ve kendisine duruşmanın pazar günü yapılacağı bilgisi verilir; fakat duruşma saati söylenmez. Josef K.,

duruşma için en uygun zamanın sabah vakti olacağını düşünerek tarif edilen yere gider. Josef K., aklanacağı yeri roman boyunca arar. Mahkeme salonu, İtalyan arka mahallelerini andıran, çamaşırların daracık sokaklarda, birbirini gören evlerde karşılıklı asıldığı, çocukların gürültü ile oynadığı bir yerdir. Sorgulama sürecine itiraz eden Josef K., memurların rüşvet aldıklarını söyler ve orayı terk eder. Uzun süre mahkemeden haber alamayan Josef K., yeniden çatı katındaki mahkemeye gider; fakat davanın akıbeti hakkında en ufak bir bilgi alamaz. Hukuk sistemi karşısında kendisini savunmasız hisseder; dahası ne ile suçlandığını öğrenemez. Josef K., yargılarıyla herhangi bir görüşmeyi yasaklayan ve savunmayı kabul etmeyen, kısmen “hoşgörü gösteren” bir mahkeme tarafından yargılanır. Mahkeme yanılmaz olduğu iddiasındadır ve sanıkların kesinlikle erişemeyeceği bir noktadadır. Hukuki süreçler gizlidir ve iddianameye esas ilgili bile erişemez. Josef K., kendisini savunmak için çeşitli yollar dener; avukat tutar; fakat dava sürecinde ilerleme kaydedemez ve kendi kendisini savunmaya başlar. Mahkeme safahatını yaşamadan ve tamamen kapalı bir dava sürecinden sonra hiç görmediği yargıçlar tarafından hakkında ölüm kararı verilir. Ölüm kararının infazı için bir akşam vakti Josef K.’nın evine gelen cellâtlar K.’nin kalbine bıçağı saplayarak infazını gerçekleştirir. Roman Josef K.’nin otuzuncu yaşında başlar ve otuz birinci yaşına girmesine bir gün kala biter.

2.1. *Dava*’nın Örtük Anlamları

“*Dava*, bir suçluluk yargısıdır.”

Deleuze ve Guattari, 2015: 78.

Çocuğunun fikirlerine saygı göstermeyen otoriter bir baba, siyasi çalkantılar yaşayan bir ülke, kasvetli ve bürokratik iş yaşamı Kafka’nın eserlerine fazlasıyla sirayet eden unsurlardır (Wagenbach, 1997). Franz Kafka’nın *Dava* ve *Şato*’daki başkarakterleri için ‘K.’ harfini kullanması kendi kişiliğini kurmaca metne taşıdığını, metinde var olduğunu ve başkarakter vasıtasıyla kendi sesini duyurduğunu gösterir. “K” harfi, artık ne bir anlatıcıyı ne de bir kişiyi gösterir; bir bireyin, münzeviliği için kendilerine bağlı olması ölçüsünde, makinesel olan bir düzenlemeyi ve kolektif bir faili gösterir (Deleuze ve Guattari, 2015: 36).

Kafka’nın eserleri gerçeküstüdür, rüya gibi bir niteliğe sahiptir ve çoğu zaman birçok tuhaf dönemeç ve olay ihtiva eder. Eserleri alegorik, kafa karıştırıcı, esrarengizdir ve bu açıdan üzerinde durmadan kafa yorulabilir. Kafka’nın eserleri tek bir kolay yoruma direnir; birden fazla yoruma açıktır. Kafka’nın eserlerinde sabit ve tek bir anlama ulaşmak zordur. Kafka’nın eserlerinin çoklu okuma ve yorumlama pratiklerine olanak sunması metinlerinin çok anlamlı yapısından kaynaklanır. Aynı paralelde *Dava* romanı paradoksal bir metindir; hem basit hem son derece karmaşık, hem şeffaf hem geçirimsiz, hem aydınlık hem karanlıktır.

Dava romanı hukuki ve yasal prosedür hakkında mıdır?, Totalitarizmle mi ilgilidir?, Vurgu bürokrasi üzerine midir?, Roman ölüm ve ölmekle ilgili bir alegori midir? Duruşma psikolojik midir ve olaylar Josef K.’nin kafasında olup bitenlerin ya da zihninden geçenlerin simgesi midir? Roman Josef K.’nin paranoyası, delirmesi üzerine midir? Roman yaşanan hayatı mı, modern dönemi mi temsil etmektedir? Roman, gerçeği bulma yeteneğimiz hakkında mıdır? İnanç, din ve ilahi yasayı veya Tanrı’yı hiç bilememekle mi ilgilidir? Belki de tüm bunlarla aynı anda ilgilidir ve aralarında bağlantı ve paralellikler vardır. Dahası *Dava* tür olarak komedi, hiciv, alegori özellikleri gösterir. Sontag, Kafka’nın eserlerinin toplumsal alegori, psikanalitik alegori ve dini alegori şeklinde üç yorumu olduğunu ifade eder (2001). Aynı paralelde görüş ortaya koyan Garaudy’ye göre Kafka’nın romanları ‘örtülü roman’dır; öyle ki, bu örtü, yerine göre bir ilahiyat dogması, toplumsal ya da ruhsal bilinçdişi, bir devrim tasarısı ya da patolojik bir belirti olabilir (Garaudy, 2007: 8).

Dava romanı hakkında genel geçer dört yorum vardır: Metafizik yorum, otobiyografik yorum, oedipal yorum ve hukuki yorum.

Birinci yorum, “metafizik” yorumdur. Bu yoruma göre erişilmez bir otorite tarafından yönetilen ve ne olduğu hiçbir zaman açıklanmayan bir suçlamayla karşı karşıya kalan Josef K.'nin davasında, mahkemeye dinsel ya da metafizik bir otorite atfedilebilir; “yasanın göksel bir yasa ve yasaların yasasının tanrıya doğru sarkacak bir süreç olduğu” (Sarı, 2009: 61) kabul edilir. *Dava*'daki mahkeme alegorisi tıp ya da psikiyatri, hatta din ya da gizemcilik çerçevesinde yorumlanabilir (Garaudy, 2007: 77).

İkinci yorum, “otobiyografik” yorumdur. Bu yoruma göre *Dava* romanı Kafka'nın nişanlısı Felice Bauer ile olan ilişkisinin bir yargılama metaforuyla romana yansımadır (Tunçay, 2006: 36). Felice ile olan ayrılık buluşmasını bir mahkemeye benzetmesi ve romanın hemen yazılması, ikisi arasında özel bir bağın da varlığına işaret eder (Tunçay, 2006: 46). Löwy'ye göre Dusan Glisoviç, *Dava*'da iki defa kalbe batırılan keskin bıçağın gerçek hayatta Kafka'nın Felice ile bir türlü evlenemediği ve nişanlanma defterinde iki defa atacağı imzanın kalemine denk gelir; bıçak-kalem ilişkisi, evlenme-tutuklanma hadisesi (Sarı, 2009: 61). Garaudy'ye göre de *Dava*, Kafka'nın Felice karşısında sözlü olarak yapamadığı savunmasının romanıdır:

“Nişan töreninden 6 hafta sonra 12 Temmuz 1914 tarihinde, Kafka yeniden Berlin'de Hotel Askatische Hof'daydı. Ama bu kez koşullar farklıydı. Ve onu suçlayanlarla yüzleşmek için bir araya gelmişti. Karşısında Felice ve kız kardeşi Erna vardı. Erna, kendisine yazdığı mektuplar nedeniyle nişanlısı hakkında şüpheleri olan Greta Bloch tarafından yönlendirilmişti. Daha sonra Greta'dan onu yargılamak için oturmuş birisi olarak bahseder. Kafka'nın yanında bir arkadaş vardı; ama sözler sanki bir bıçağın elden ele geçmesi gibi üzerinden geçtiği sürece Kafka sessiz kaldı. Nişan töreninde de olduğu gibi, suçlanacak olan kendisiydi ve kendisinden kurtulmak gereken bir nesneydi. Bu toplantının ayrıntıları yoktur, ancak sonraki yazları ‘Gerichtshof’, adalet mahkemesinden söz eder” (Garaudy, 2003: 55).

Üçüncü yorum, “oedipal” yorumdur. Bu yoruma göre Kafka açısından, babanın “sınırsız iktidarı”, (Adorno'nun deyişiyle) “kudurmuş patriark”ın despotik otoritesi ile politik sistem olarak tiranlık arasında açık bir bağ vardır. Kafka, *Babama Mektup*'ta, bu ikisinin aynı mantıktan kaynaklandığını saptar: “Benim gözümde, haklılıkları düşünceyi değil kendi şahıslarını baz alan bütün zorbalara sahip olduğu o muamma özelliği edinmiştin” (2017: 8). Kafka iş yerindeki çalışanların babası tarafından kaba, adaletsiz ve keyfi muameleye tabi tutuluşunu yorumlayarak şunları yazar: “(...) benim için mağazayı çekilmez hale getirmişti bu, bana fazlasıyla seninle aramdaki ilişkiyi anımsatıyordu: İşveren çıkarların ve senin hükmetme hastalığın tamamen bir yana bırakıldığında tüccar olarak bile herkesten, herhangi bir dönemde senin yanında çiraklık eğitimi alınıp herkesten öylesine üstündür ki, onların hiçbir hizmeti seni tatmin edemiyordu; aynı şekilde benden de sürekli hoşnutsuz olmalıydın. Bu yüzden zorunlu olarak çalışanların yanında yer alıyordum” (2017: 24).

Kafka bir “anarşist” değildi elbette, ama –romantik ve liberter kökenli– antiotoritarizm onun bütün romanesk eserini, baba otoritesinden ve kişisel otoriteden idari ve anonim otoriteye götüren iktidarın büyüyen evrenselleşme ve soyutlama hareketi içinde kat eder (Löwy, 2008: 36). Kafka, baba ve bürokrasi erkleri arasında benzeşim kurar.

Dava daha çok sınırsız bir iktidara tepkinin yansımasıdır. Despotik ve sınırsız bir iktidarın binlerce tezahürüne karşı hem eleştirel, hem ironik, hem de kaygı verici bir tepki (Löwy, 2008: 36). İtaatsizlik, uzlaşmazlık, baba otoritesinin ve bütün otorite biçimlerinin reddi (Löwy, 2008: 40). Pulver'e göre, “Kafka bu dünyaya karşı açtığı davaya yalnızca babasını katmakla kalmamış, tüm diğer babaları ve bütün otorite figürlerini de katmıştır (Pulver: 164-165).

Kafka, bir “dava” açmayı yeğler; bu dava kanıtları ve karşı kanıtlarıyla, acı dolu bir iç monolog biçimindedir. Babanın haklı, oğul’un yalnızca “haşarat” olup olmadığı yolundaki umarsız iç hesaplaşmaya dek varır bu hesaplaşma. Söz konusu olan, babaya ilişkin, ama içe yönelik bir saldırdır, kişinin kendi kendisini yiyip bitiren nefrettir, kendini dile getirme ve suçluluk duygusudur; ta Dava’nın son cümlesine dek: “...sanki utancı, o öldükten sonra da son bulmayacaktı” (Fischer, 1985: 30).

Dördüncü yorum, “hukuki” yorumdur. Brod’a göre Kafka duygusuzca yok etmelerin, işkencelerin, kötü niyetli mahkemelerin, hileli adalet dağıtmaların ve yalnızlıkların dünyasına karşı çıkar (Brod, 1968: 18). Kafka *Dava* romanı dışında *Ceza Kolonisinde*, *Çiftlik Kapısına Vuruş*, *Lehte Konuşucular*, *Yasalar Sorunu Üzerine*, *Suç ve Ceza Üzerine*, *Şato* eserlerinde de hukuku konu edinir. Kişilerin sistem karşısındaki güçsüzlüğü ve çaresizliği, bozulan yargı sisteminin birey üzerinde kurduğu baskı Kafka’nın eserlerinin ana temasını oluşturur. Franz Kafka’nın yazıları modern insan tipine ve bürokrasi zincirlerine karşı bir eleştiri olarak okunabilir. İnsan daima bir duruşmadır ve sonunda suçludur, anlaşılmazlığını devamlı koruyan bir “adalet” sisteminin kurbanıdır (Glücksberg, 2004: 65).

Posner, *Dava*’nın merkezinde hukukun bulunmadığını düşünür. Ona göre *Dava*, K.’nin tutuklanma, yargılanma ve idam edilmesinin hikâyesidir. Romanın konusu suçunun mahiyeti hakkında bilgilendirilmeden uzak bir makam tarafından tutuklanmanın, gizli bir mahkeme tarafından belirsiz bir suçla itham edilmenin ve ardından infaz edilmenin ne kadar korkunç olduğu değildir. Posner *Dava*’nın bazı yasal çıkarımları olsa da Kafka’nın odak noktasının metafizik ve psikolojik temalar olduğunu düşünür. Posner’a göre asıl odak noktası K.’nin evrende anlam bulmaya çalışmasıdır ki bu sadece mahkeme tarafından sembolize edilir. *Dava*’nın hukuk sistemini yalnızca daha kişisel temaların keşfedildiği bir referans çerçevesi olarak kullandığını öne sürer (Thompson, 2012: 15).

Ama ne bu yorumlama denemelerinden herhangi biri ne de bunların tümü yapıtın anlamını ifade edebilir; çünkü bir sanat yapıtında, ister edebiyat, ister resim ya da şiir söz konusu olsun, simgeyi simgeleştirdiği şeyden ayırmak mümkün değildir (Garaudy, 2007: 77). Biz bu çalışmada Kafka’nın ceza hukukçusu olması ve *Dava* romanının hukuki konuları içermesinden hareketle edebiyat ve hukuk disiplinleri arasındaki ilişkiyi somutlaştırma adına romanın hukuk ile olan bağlantılarını irdeledik.

2.2. Evrensel Hukuk İlkeleri Bağlamında *Dava* Romanı

“Biri Josef K.’ya iftira atmış olmalıydı; çünkü kötü bir şey yapmadığı hâlde bir sabah tutuklandı.”

Kafka, 2020: 1.

Yargı, devletin üç temel hukuki işlevinden biridir. Yargı, hukuki uyuşmazlıkların bağımsız mahkemeler tarafından nihai olarak çözülmesini, yani kesin karara bağlanmasını ifade eder (Erdoğan, 2009: 269). Uluslararası hukukun yazısız kaynaklarından ikincisi “hukukun genel ilkeleri”dir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38’inci maddesi, Divanın, “medeni milletlerce kabul edilen hukukun genel ilkelerini” uygulayacağını hükme bağlamıştır (Gözler, 2017: 188).

Çalışmanın bu bölümünde *Dava* romanının evrensel hukuk ilkeleri bağlamında değerlendirmesi yapılmıştır.

2.2.1. “Hukuk Devleti İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

Hukuk devleti ilkesi herkesin hukuk önünde eşit muamele görmesini gerektirir. Diğer tüm hukuki işlemler ancak hukuk kurallarına tam olarak riayet eden bir devlet tarafından gerçekleştirilebilir. Evrensel hukuk ilkelerinin temeli olan “hukuk devleti ilkesi”, vatandaşların hukuki güvenlik içinde buldukları, devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu sistemi ifade eder (Özbudun, 2008: 124). Hukuk devleti meşruluğunu kendi varlığından alan değil, aksine hukuk sayesinde var olan, meşruluğunu hukuktan alan devlet demektir. Hukuk devletinde güçlü olduğu için haklı olmak yoktur; gücü ancak haklı ve meşru amaçlar için kullanabilmek vardır (Erdoğan, 2009: 62).

Dava romanında kanun ortada görünmez. Josef K.'nin davası, bilinmeyen, tanınması imkânsız, hatta var olmayan bir şeydir. Kanunun yokluğu, bireyler üzerinde hayat ve ölüm iktidarına sahip olan güçlü bir yasal örgütlenmenin varlığı -hatta her yerde varlığı- tarafından ödünlenir. *Dava*, kendini “hukuk devleti” olarak niteleyen devlet de dâhil olmak üzere, modern devletin yabancılaşmış ve baskıcı doğasına saldırır. Romanın ilk sayfalarından itibaren bu durum açıkça ifade edilir.

K., yargıçlarla herhangi bir görüşmeyi yasaklayan ve savunmayı kabul etmeyen, kısmen “hoşgörü gösteren” bir mahkeme tarafından yargılanır. Hiyerarşisi sonsuza dek uzanan ve davranışı açıklanamaz ve öngörülemez olan bu mahkeme yanılmaz olduğu iddiasındadır ve sanıkların kesinlikle erişemeyeceği bir noktadadır (Sözeri, 2019: 13). Hukuk devleti, keyfi uygulamaların karşısında tavır almalıdır. Romanda tam tersi bir durum olarak hukuki kararların keyfi olduğu ve anlık olarak değişebildiği görülmektedir: “Ancak özellikle bu son noktada onlara güvenmemek gerekiyordu; çünkü savunma lehine yeni bir niyet belirtseler bile, bürolarına döndüklerinde ve ertesi gün mahkemede bu konuştuklarının tamamen aksine ve hatta sanık için ilk düşündükleri karardan daha sert bir karar aldıkları da olurdu” (Kafka, 2020:113-114).

Dava romanında hukuk devletinin en önemli unsuru olan savcılık makamı yer almaz ve dolayısıyla sanık K. ne ile suçlandığını öğrenemez. Dahası, davanın iddia ayağı bulunmamaktadır:

“K. duruşmanın halka açık olmadığını, ancak mahkeme isterse halka açık olabileceğini, fakat yasaların bunu zorunlu kılmadığını unutmamalıydı. Bu nedenle mahkemedeki dosyalar; özellikle savcının iddianamesi, sanığa ve avukatına gösterilmezdi, işte tam bu nedenle ilk dilekçede neye itiraz edileceği genelde hiç ya da tam olarak bilinmezdi, dilekçede yazılanların dava ile ilgili önemli noktaları içermesi ancak tesadüfe bağlıydı. (...) Çünkü aslında yasa savunmaya izin vermez, sadece hoş görürdü ve yasanın ilgili maddesinde böyle bir hoş görünün yer alıp almadığı bile tartışma konusuydu” (Kafka, 2020: 111).

Dava romanının bütününde hukuk devleti ilkesiyle çelişen iş ve işlemlerin yer aldığı, vatandaşın yargı merciine dolayısıyla da devlete olan güven ve itimatının sarsıldığı ve yargının tüm vatandaşlara karşı eşit ve tarafsız olması gereken konumundan uzak olduğu söylenebilir. Diğer tüm evrensel hukuk ilkeleri ancak tam ve gerçek manasıyla hukukun uygulandığı bir hukuk devletinde geçerlilik kazanır. Devletin hukuk kurallarına göre yönetilmediği bir sistemde suçluların cezasız kalması ya da aynı şekilde masum insanlara suç isnat edilmesi hukuk garabetinin yansımalarıdır.

2.2.2. “Yargı Birliği İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

“Yargı birliği ilkesi” bütün mahkemelerde herkes için aynı usul ve esaslara göre yargılama yapılmasıdır ve eşitlik ilkesinin bir sonucudur. Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce,

felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır (Özbudun, 2008: 149).

Dava romanında yargı birliği ilkesinin açık bir şekilde ihlâl edildiği çok sayıda durum mevcuttur: “Bana yardım edebileceğinizi sanmıyorum, dedi K., bana yardım edebilecek kişinin tepedeki memurlarla tanışıklığı olması gerekir” (Kafka, 2020: 50). *Dava* romanında yargı birliğinin bozulması mahkemelerde hakkını arayan kişileri olumsuz yönde etkiler. Mahkemeler, hukukun belirli bir zümrenin çıkarları ve keyfî uygulamaları doğrultusunda varlık gösterdiği mekânlardır.

2.2.3. “Tabii Mahkeme ve Hâkim Güvencesi İlkesi”nin İhlâlîne Yönelik Eleştiriler

“Tabii mahkeme ve hâkim güvencesi ilkesi” herkesin işlem tarihinde bağlı bulunduğu mahkeme huzurunda yargılanması ilkesidir. “Kanuni hâkim” veya “olağan hâkim” ilkesi denen “tabii hâkim (doğal yargıç)” ilkesi, bir uyuşmazlık hakkında karar verecek hâkimin, o uyuşmazlığın doğmasından önce kanunen belli olmasını öngören bir ilkedir (Gözler, 2017: 131). Bu ilkeye göre hiç kimse kanunen tabii olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz (Erdoğan, 2009: 172). Bir kimseyi tabii hâkimden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz (Özbudun, 2008: 129).

Dava romanının kahramanı Josef K., suçlu olmamasına rağmen yargılanmaya devam eder. Mahkeme, kenar mahalledeki apartmanda mahkeme mübaşirinin ailesiyle yaşadığı bir dairedir. Romanda tabii hâkim güvencesi ilkesinin ihlâlîne yönelik çok sayıda iş ve eylem vardır. Sanık K.’nın kendisini ifade edebileceği ne bir mahkeme ne bir hâkim bulunur. Josef K.’ya hangi gerekçe ile dava açıldığı konusu belirsizdir. Sorgu yargıcının sanık hakkındaki bilgisizliği ve savcının defterinin K. tarafından okul defterine benzetilmesi mahkemede ki ciddiyetsizliğin ve keyfililiğin göstergesidir: “Sorgu yargıcının buna aldıracağı yoktu, tam tersine arkasındaki adama bir şeyler söyledikten sonra koltuğuna rahatça yaslandı ve kürsüsünün üzerindeki tek eşya olan küçük not defterine uzandı. Bu tıpkı bir okul defteri gibiydi, eski yaprakları çevrilmekten biçimini kaybetmiş bir okul defteri” (Kafka, 2020: 37).

Duruşma başladıktan sonra yapılacak ilk iş, sanığın ve müdafinin hazır bulunup bulunmadığını, çağrılmış olan tanık ve bilirkişilerin gelip gelmediklerini tespit etmektir. Bundan sonra sanığın açık kimliği tespit edilir; kişisel ve ekonomik durumu hakkında kendisinden bilgi alınır (Toroslu ve Feyzioğlu, 2012: 294). *Dava* romanında yargıcın sanık Josef K.’nın kimliğini tespiti yönelik yaptığı sorgulama duruşmanın daha başından nasıl bir seyir izleyeceğini göstermektedir:

“‘Pekâlâ,’ diye başladı sorgu yargıcı, defterin sayfalarını çevirdi ve karara varmış bir ses tonuyla, ‘siz badanacısınız, öyle mi?’ diye sordu. ‘Hayır,’ dedi K., ‘büyük bir bankanın birinci şefiyim.’ Bu yanıt salonun sağ tarafındakiler arasında öyle samimi kahkahalara neden oldu ki K. da gülmesini engelleyemedi. İnsanlar ellerini dizlerine dayamışlar ve sanki ağır bir öksürük nöbeti geçiriyor gibi katıla katıla gülüyorlardı. (...) Badanacı olup olmadığım hakkındaki sorunuz, sayın sorgu yargıcı, - aslına bakarsanız bunu bana sormadınız, aksine badanacı olduğumu yüzüme söylediniz- bu bana karşı yürütülen bu soruşturmanın nasıl olacağını gayet açık bir şekilde gösteriyor” (Kafka, 2020: 37-38).

Yargıcın sanık hakkındaki bilgisizliğinin eleştirildiği bu bölümde hukuk sistemindeki çürümüşlüğü vurgulanır: “Şimdiye kadar yüzünü hiç göremediği yargıç neredeydi? Bir türlü çıkamadığı o yüksek mahkeme neredeydi?” (Kafka, 2020: 216). *Dava*’da yargıç olarak gördüklerimiz, önce cismen, sonra tasviri olarak sadece sorgu yargıçlarıdır ve modern hukukun

temellerinden olan “tabii mahkeme ve hâkim güvencesi ilkesi” ihlâl edilmektedir. Yargıç, teamüllere de uymamaktadır: K.'nın davanın usulü konusunda söylediklerine dinleyicilerin gülmesine sinirlenen yargıç ayağa kalkar ve bundan sonra oturmak yerine, sanığı, ayakta dinler (Çataloluk, 2011: 248). Adalet, hukuk devletine, hukuk sistemine, hukukun üstünlüğüne inancını kaybeden Josef K. aklanacağı güne olan umudunu da yitirecektir.

2.2.4. “Hak Arama Hürriyeti İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

“Hak arama hürriyeti ilkesi”, herkesin, meşru vasıta ve yollardan yararlanmak suretiyle bağımsız ve tarafsız yargı önünde iddia ve savunma ile dürüst yargılanma hakkına sahip olmasıdır. Hukuk devletinin bir özelliği de hakkının verilmediğini veya hakkının yahut meşru çıkarının ihlal edildiğini düşünen herkesin bu haksızlığın resmi yollardan tespit edilip giderilmesini talep etme hakkına sahip olmasıdır (Erdoğan, 2009: 172). Hukukta en tipik hak arama yolu dava açmak ve kendisine karşı açılmış bir davada kendini savunmaktır (Erdoğan, 2009: 172). Kanun yoluna başvurma hakkı, yargılama makamının verdiği bir karardaki hataları veya hukuka aykırılıkları gidermek için kabul edilen hukuki bir çare, bir araçtır (Toroslu ve Fezyioğlu, 2012: 320).

Dava romanında mahkeme olduğu sadece seslerden veya yargıç olduğunu söyleyen kişilerden anlaşılan yerler, hukuk sisteminin bozulmuşluğunu gösterir. Duruşmanın yapıldığı mahkeme yeri ve duruşma saati kendisine bildirilmeyen Josef K. duruşmaya geç kaldığı için sorgu yargıcısı tarafından azarlanır ve duruşmanın başlatılmayacağı tehdidi ile karşı karşıya kalır.

Bürokrasi yoluyla mutlak bir güç olarak bireyin karşısında konumlanan devlet; hukuk ve yasa yoluyla yargı sürecinde bireyin karşısına dikilir. Bürokrasinin bireyle devlet arasında görünmeyen köprü işlevi, hukukta da yargı yoluyla kendini açığa vurur. Herkese açık olması gereken kanun yolu, bireylerin karşısına aşılmaz bir engel olarak çıkar (Çiçek, 2015: 157).

K.'nın duruşma salonunda kendini savunma cesareti göstermesi yanında duruşma salonundakileri, mahkemede görevli memurları, denetçileri sert bir üslupla eleştirmesi üzerinde durulması gereken bir tavidir. K. yargı mensuplarını suçlamakta ve dava sürecini cesaretle eleştirmekte, üstelik mübaşirin eşine, davanın seyrini etkilemesi maksadıyla rüşvet vermeyeceğini net bir dille ifade etmektedir. *Dava*'daki K. ne yargılayıcılarına yaltaklanır ne de konformist bir tutum takınır (Şener, 2020: 10). Yargısal işlerin rüşvetle ilerlediği eleştirisi Franz Kafka'nın eserlerinde sıklıkla üzerinde durduğu bir konudur:

“Büyük bir rüşvet elde etmek ümidiyle davayı görünüşte sürdürmeleri de mümkün, fakat bugün de söylediğim gibi, ben kimseye rüşvet vermeyeceğim. Ama siz yine de bana bir iyilik yapabilirsiniz, sorgu yargıcına ya da önemli haberleri yaymaktan hoşlanan birine, benim onları zengin edecek herhangi bir oyunu kabul etmeyeceğimi ya da rüşvet vermeye niyetli olmadığımı söyleyebilirsiniz. Böyle bir çabaya girmelerinin beyhude olabileceğini açıkça söyleyebilirsiniz” (Kafka, 2020: 51).

Sanığın dilekçesinin dahi okunmadığı bir yargı sisteminde, adaletten umudunu kesen, adalet kurumuna güveni sarsılan ve adalet inancı kalmayan insanların çaresizliğine ve kötümserliğine yer verilir:

“K. duruşmanın halka açık olmadığını, ancak mahkeme isterse halka açık olabileceğini, fakat yasaların bunu zorunlu kılmadığını unutmamalıydı. Bu nedenle mahkemedeki dosyalar; özellikle savcının iddianamesi, sanığa ve avukatına gösterilmezdi, işte tam bu nedenle ilk dilekçede neye itiraz edileceği genelde hiç ya da tam olarak bilinmezdi, dilekçede yazılanların dava ile ilgili önemli noktaları içermesi ancak tesadüfe bağlıydı. Konuyla doğrudan ilgili ve kanıt ileri sürebilecek dilekçeler ancak çok sonra, sanığın sorgulanmaları sırasında, iddia edilen suçlar ve tek tek nedenleri açıkça ortaya konulduğunda ya da ne olduğu tahmin edilebildiğinde yazılabilirdi.

Böylesi durumlarda doğal olarak savunma son derece elverişsiz ve güç şartlar altında yapılırdı. Fakat tam da bu amaçlanmaktaydı. Çünkü aslında yasa savunmaya izin vermez, sadece hoş görürdü ve yasanın ilgili maddesinde böyle bir hoşgörünün yer alıp almadığı bile tartışma konusuydu” (Kafka, 2020: 111).

Dava romanında Josef K. gibi iğdiş edilmiş hukuk sistemi içerisinde hukuk mücadelesi veren diğer tüm sanıklar izbe mahkeme binalarında memurlar ve yasa koyucular tarafından sürekli aşağılanmaktadır:

“Memurların halkla ilişkisi yoktu; sıradan, orta dereceli davalarda son derece deneyimliydiler, hatta böyle davalar neredeyse kendiliğinden seyrederdi, arada bir ufak destek vermeleri yeterli olurdu, ancak çok basit davalarda da çok güç davalarda olduğu gibi çoğu zaman çaresiz kalırlardı; gece gündüz sürekli yasaların içine gömüldüklerinden insan ilişkilerinden pek anlamazlar ve bu tip durumlarda da bunun eksikliğini çok hissederdiler. İşte o zaman danışmak için avukata giderlerdi ve arkalarında da aslında son derece gizli olan dosyaları taşıyan bir hizmetli olurdu” (Kafka, 2020: 114).

K.’nin dosyaların, raporların ve memurların izini sürmesi onun bilinçli bir mücadele tercihi gibi görünüyor (Kostopoulou, 2020: 10).

2.2.5. “Adil Yargılanma Hakkı İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

Adil yargılama her şeyden önce bağımsız ve güvenceli hâkimler tarafından yapılan tarafsız yargılama demektir. Yargılamanın tarafsızlığı, başka şeyler yanında, yargılama usulünün tarafların iddia ve kanıtlarını hakkıyla sunmalarını özellikle kendilerini yeterince savunabilmelerine imkân verecek nitelikte olmasını da gerektirir (Erdoğan, 2009: 173). Hukukta “duruşma” davanın taraflarının iddialarını mahkeme önünde sözlü olarak dile getirmeleri anlamına gelir (Erdoğan, 2009: 271). Sanığın duruşmada hazır bulunması sağlanmalıdır. Bu amaçla, sanığın yokluğunda duruşma yapılamayacağı kabul edilmiştir (Toroslu ve Feyzioğlu, 2012: 33). Mahkemelerin “bağımsız” olması ve hukukun gereklerinden başka hiçbir kaygı duymadan karar vermesi gerekir. Mahkemelerin bağımsızlığına koşut bir ilke de “tarafsızlık”tır (Aybay ve Aybay, 2008: 245). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihadına göre adil yargılamanın bir gereği olarak “davaların makul sürede sonuçlandırılması” esastır. Gerçekten de davaların makul bir sürede; yani taraflara ilave maliyetler yüklenmeyecek ve süreç sonunda hakkın mahkemece teslimini anlamsız hale getirmeyecek kadar bir sürede sonuçlandırılması da adil bir yargılama için gereklidir (Erdoğan, 2009: 174).

Erişilmez bir otorite tarafından yönetilen ve ne olduğu hiçbir zaman açıklanmayan bir suçlamayla tutuklanan Josef K., kim tarafından ne için tutuklandığını, yargıçların kim olduğunu, davanın ne anlama geldiğini öğrenemez ve dava süreci normal işleyişe göre ilerlemez:

“Genellikle dava, yalnız kamuoyundan değil, davalıdan da gizlidir. Davalar genellikle alt kademedeki memurlardan gizlenirdi, bu nedenle bu memurlar verilen işi yaparlar, ancak işin seyrini neredeyse hiç takip edemezler, önlerine gelen dosya nereden geldi, nereye gidecek bilmezlerdi. Yani davanın seyrinden ve karara giden süreçten bir şey öğrenmek ve deneyim sahibi olmak bu memurlara kapalıydı” (Kafka, 2020: 114-115).

Romanda Josej K.’nin, bir türlü iletişim kuramadığı yetkililerden adalet talep etme çabaları anlatılırken, bir edebî eserin sınırlarını aşan ve özel bir hukuk düzenine dikkat çeken bir öngörüyle, egemen gücün keyfî uygulamalarının yaratacağı dehşet verici dünyaya işaret edilir (İlhan, 2020).

Josef K., ilk sorgusu sırasında, adaletin işleyişine yönelik birtakım çözümler yapar; adaletin böyle işlemediğini fark eder, önemli olan ne mahkemede olup bitendir, ne de her iki

tarafın toplu hareketleridir; koridorları, kulisleri, arka kapıları ve yan odaları işin içine sokan moleküler hareketliliklerdir önemli olan (Deleuze ve Guattari, 2015:74).

“K.’ya bir sonraki pazar, davasıyla ilgili ufak bir soruşturma yapılacağı telefonla bildirilmişti. Pazar gününün soruşturma günü seçilmesi K.’yı çalışırken rahatsız etmemek içindi. K.’nın pazar gününe itiraz etmeyeceği düşünülmüştü, ancak kendisi başka bir günü tercih ediyorsa bu isteği dikkate alınacaktı. Soruşturmalar örneğin geceleri de yapılabilirdi; ancak K. o saatlerde yorgun olabilirdi. Özetle K.’nın da bir itirazı yoksa pazar gününe karar kılınacaktı. K.’nın belirlenen günde mutlaka orada olması gerekiyordu. Bunu ayrıca hatırlatmaya gerek yoktu. K.’ya gideceği evin numarası verildi. K.’nın daha önce hiç bulunmadığı, kent dışında sapa bir yerde bir evdi burası” (Kafka, 2020: 29).

Bu cümlelerde niçin yargılandığını bile bilmeyen bir kişinin duruşma gün ve saatiyle ilgili kendisine yapılan kanuni öncelik absürt bir durum yaratmaktadır. Sanığın duruşma günü ve saati her ne kadar onun isteğine göre düzenleniyormuş gibi gözükse de aslında baştan sona keyfi bir yaklaşım söz konusudur.

Avukatların odalarının eskimişliği doğrudan doğruya mekân-insan ilişkisiyle alâkalıdır. Eserdeki bu mekân tasviri modern zamanların yücelttiği mahkeme salonlarının, avukatların, memurların modern hayatın ve beraberinde getirdiği modern hukuk kurallarının adaleti tesis etme noktasındaki yetersizliğine eleştiri olarak da okunabilir:

“Bu nedenle aslında mahkemenin tanıdığı hiçbir avukat da yoktu ve mahkeme önüne çıkan avukatların hepsi şöhreti iyi olmayan avukatlardı. Tabii ki bu da tüm avukatlar için onur kırıcı bir durumdu ve K. bir dahaki sefer mahkeme bürolarına gittiğinde nasıl olduğunu görmek için avukatların bürosuna bakabilirdi. Orada hepsi bir arada olan topluluktan ürkebilirdi de. Onlara tahsis edilen dar, alçak tavanlı odalar bile mahkemenin bu insanları nasıl küçümsediğini göstermekteydi” (Kafka, 2020: 111).

Yazar burada hukuk sisteminde gelinen son noktaya simgesel anlatımıyla dikkat çekerek sistemin ve toplumdaki çürümüşlüğü kara mizahını yapar:

“(…) bu mahkemede davalar genellikle sadece kamuoyundan değil, aynı zamanda sanıktan da gizli yürütülürdü. (...) Fakat sanık da mahkeme evrakını göremezdi ve yapılan sorgulamalardan bunların dayanağı kanıtların neler olduğunu anlamak ise çaresiz bir durumda ve kafası endişelerle darmadağın olan sanık için çok zordu” (Kafka, 2020: 112-113).

Mahkemelerdeki işleyişin sorgulandığı bu ifadeler memurların rüşvetle iş gördüklerini ve dava sürecine etkilerini gösterir:

“Mahkemenin kendi içindeki hiyerarşik düzeni sonsuzdu ve içeride olanlar için bile anlaşılmazdı. Davalar genellikle alt kademedeki memurlardan gizlenirdi, bu nedenle bu memurlar verilen işi yaparlar, ancak işin seyrini neredeyse hiç takip edemezler, önlerine gelen dosya nereden geldi, nereye gidecek bilmezlerdi. Yani davanın seyrinden ve karara giden süreçten bir şey öğrenmek ve deneyim sahibi olmak bu memurlara kapalıydı. Bu insanlar davayla ilgili olarak yalnızca yasanın onlar için öngördüğü kadarıyla ilgilenebilirler ve davanın seyri hakkında, davanın sonuna kadar davalıyla ilişki içinde olan savunma avukatlarından daha az bilgiye sahip olurlardı” (Kafka, 2020:114-115).

Davaların uzun sürmesi, muhatapların dava dosyasına ulaşamaması, davaların sürüncemede bırakılması, davaların makul sürede ve olması gerektiği gibi sonuçlanmaması, sanıklara yönelik adaletsizlikler *Dava*'da sıklıkla üzerinde durulan aksaklıklardır. Eserde modern hukuk sisteminde dilekçe hakkının ihlâli ironik bir söylemle eleştirilir.

2.2.6. “Masumiyet Karinesi İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

“Masumiyet (suçsuzluk) karinesi ilkesi” hiç kimsenin, suçluluğu mahkemenin kesinleşmiş hükmü ile sabit oluncaya kadar suçlu ilan edilememesi ve mahkûm edilememesi ilkesidir. Modern hukuk, suçlu olduğu, yargı kararıyla ispat edilmedikçe herkesin masum kabul edileceği ilkesini benimsemiştir. Bu ilke insan hakları belgelerinde açıkça belirtilmiştir: “Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine bütün güvencelerin sağlanmış olduğu açık bir yargılama ile yasaya göre suçluluğu kanıtlanmadıkça suçsuz sayılır” (İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi m. 11/1). “Cezai nitelikte bir suçlama karşısında, suçluluğu hukuka uygun biçimde kanıtlanmadıkça, herkesin suçsuz olduğu kabul edilir” (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 6/2). Sanığın, suçlandığı suçu işlemiş olduğunu mahkeme önünde kanıtlamak, savcının (iddia makamının) görevidir; yani kanıtlama (ispat) yükü, savcının üzerindedir (Aybay ve Aybay, 2008: 255).

Dava, “Biri Josef K.’ya iftira atmış olmalıydı, çünkü kötü bir şey yapmadığı hâlde bir sabah tutuklandı” (Kafka, 2020: 1) cümlesiyle başlar. Romanın kahramanı Josef K., hakkında bilgi sahibi olmadığı belirsiz bir suçlamayla karşı karşıyadır. Kendisini suçlayan diktatoryal rejimin temsilcisine bir türlü ulaşamayan Josef K. sistemdeki bu durumu kitabın ilk cümlesinden itibaren dikkatlere sunarak sistem eleştirisinde bulunur: “Size bunu açıklama yetkimiz yok, odanıza dönün ve bekleyin. Soruşturma başlatıldı ve siz her şeyi zaman geldiğinde öğreneceksiniz, sizinle samimi konuşarak aslında görev sınırlarımı aşmış oluyorum” (Kafka, 2020: 3).

Josef K., suçunun ne olduğunu öğrenmek ister, tutuklama dışında herhangi bir konuda bilgisi olmayan görevli “(...) yasada olduğu gibi suç onu kendine çeker ve biz nöbetçilerini gönderir. Bu yasadır.” (Kafka, 2020: 6) şeklinde cevap verir. Josef K.’nin kanunu tanımadığını söylemesi üzerine görevlinin cevabı hukuk sisteminin bozulmuşluğunun en açık delilidir: “(...) hem yasaları bilmediğini kabul ediyor hem de suçsuz olduğunu iddia ediyor” (Kafka, 2020: 6).

Josef K., bu “örgüt”ü öfkeyle teşhir eder: “Bu, rüşvet alan nöbetçiler, onların başındaki ahmak denetçiler, en iyileri yalnızca mütevazı olmaktan öteye gidemeyen sorgu yargıçlarını çalıştıran bir örgüt değil sadece; aksine yüksek ve en iyi düzeydeki yargıçlardan, sayısız ve hiç de iyi niyetli olmayan hizmetkarlardan, yazıcılardan, jandarmalardan ve hatta -söylemekten çekinmiyorum- cellat sürüsünden oluşan bir örgüt bu” (Kafka, 2020: 43).

Dava romanı, yurttaşlık haklarının askıya alındığı, birey üzerinde baskı ve tazyiklerin olduğu fakat kendini “hukuk devleti” olarak nitelendiren totaliter rejimlere yönelik eleştiriler ortaya koyar: “K. bir hukuk devletinde yaşıyordu, her yerde barış hüküm sürüyordu, tüm yasalar işliyordu, böyle olduğu halde ona evindeyken baskın yapmaya kim cesaret edebilirdi?” (Kafka, 2020: 4).

Hukuk devleti ilkesine bağlı bir ülkede yaşamının verdiği güvenle hayatını sürdüren K. için ansızın gerçekleşen gerekçesiz bir tutuklama onda hukuk devletinin varlığına ve işlerliğine dönük ciddi şüpheler uyandırır. Başına gelenleri sorgulayıcı bir tavırla, yargı sürecini anlamaya ve süreçle alakalı sorularına yanıt bulmaya çalışır: “Ve bu örgütün hedefi ne sayın baylar? Masum insanları tutuklama ve onlara karşı anlamsız ve çoğu zaman benim olayımda da olduğu gibi- sonuçlanmayacak soruşturmalar açmak” (Kafka, 2020: 43).

Evrensel hukuk ilkelerinin işlevsizliğini eleştiren Kafka, yasadışı bir eylem olmaksızın suçu mümkün kılan böylesi bir sistemde suçsuz insanların suçlu durumuna düşebileceğine işaret eder: “Ah, öyle mi, dedi K. başını sallayarak, kitaplar herhalde kanun kitapları ve insanı sadece

suçsuz yere değil, hiçbir şey bilmeden de mahkûm eden mahkemelere ait türden kitaplar” (Kafka, 2020: 47-48).

Hukuki prosedür ve usul haricinde yapılan sorgulama esnasında tutuklandığını öğrenen Josef K., hukuku esas alan bir sistemde olması gereken tarzda bir tavır takınır. Buna göre ilk olarak tutuklanan kişinin kimliği tespit edilmelidir. Josef K. da hukukun işlediğini düşünerek kimliğini arar ve gelenlerin kim olduklarını sorgular.

Bürokratik sistemin eleştirildiği *Dava*'da Josef K. kanun nezdinde suçlu kabul edilen pek çok kimsenin suçsuzluğuna inandığını özellikle vurgulayarak hukuk kurallarını işletmeyen sistemin eleştirisini yapar: “Çünkü ben onların suçlu olduklarına inanmıyorum, suçlu olan asıl örgüt, suçlu olan yüksek düzeydeki memurlardır” (Kafka, 2020: 82). Josef K.'nin “Ve başarmak istiyorsa, her şeyden önce suçlu olduğu düşüncesini tamamen reddedecekti. Suç yoktu” (Kafka, 2020: 121) ifadeleri masumiyet karinesinin tanımıdır.

“Bir kez “olay”a dönüşünce insan, artık kaçışı yoktur. Gerçek bir aklanmanın çok ender görüldüğü söylenir K.'ya. “Öyle beraat kararları verilmiş olmalı. Ancak onları tespit etmek çok güç. Mahkemenin son kararları ilan edilmez, onlara yargıçlar bile ulaşamaz, ayrıca eski davalarla ilgili sadece efsaneleşmiş şeyler kalmıştır” (Kafka, 2020: 146-147). Çoğunlukla “görünüştaki aklanmalar”, davanın her zaman yeniden görülmesi yolunu açık tutar. En iyisi davayı uzatmak, sürüncemede bırakmaktır.

“Ressam sandalyesini yatağa yaklaştırmıştı ve alçak bir sesle konuşmasını sürdürdü: ‘Size başta ne tür bir kurtuluş arzu ettiğinizi sormayı unuttum. Çünkü üç ihtimal var; gerçek beraat, sözde beraat ve sürüncemede bırakma. Tabii ki gerçek beraat en iyisi, ancak böyle bir çözüm için benim en ufak bir etkim olamaz. Tahminime göre gerçek beraat için etkili olabilecek hiç kimse yok. Burada sanırım en etkili şey davalının masumiyetidir. Siz de masum olduğunuza göre suçsuzluğunuza güvenebilirsiniz. O zaman da ne bana ne de başkasına ihtiyacınız olabilir” (Kafka, 2020: 145).

Dava'nın, temel ve Titorelli'yi özel bir şahıs haline getiren metni, ortaya çıkan üç ihtimali birbirinden ayırt eder: Kesin beraat, görünür beraat ve sınırsız erteleme. Birinci ihtimalle aslında hiç karşılaşmamıştır, çünkü bu ihtimal, sürecini tamamlamış olan arzusunun ölümünü ya da ortadan kalkışını gerektirir. Buna karşılık, ikinci ihtimal soyut yasa makinesine denk düşer. K.'nin tüm hikâyesi, görünür beraat formüllerinden vazgeçerek, sınırsız erteleme, adım adım gömülme biçiminden ibarettir (Deleuze ve Guattari, 2015: 111-112).

Romanın geneline bakıldığında olayın tamamı, K.'nin tutuklanmasına sebebiyet veren suçun ne olduğunun araştırılmasıyla geçer. Cezalandırılan K., cezasının hangi suça karşılık geldiğini bilmemekte ve bu süreçte kendisine bir suç isnat ederek cezalandırma nedeni bulmaya çalışmaktadır.

2.2.7. “Hukuk Güvenliği Hakkı İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

“Hukuk güvenliği hakkı ilkesi”ne göre herkesin kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı vardır. Hiç kimse korku ve endişe ile yaşamaya mahkûm edilip, yargı makamlarına başvurmanın sonuçsuz kalacağı algısına maruz bırakılmayacağı gibi, keyfi şekilde yakalanamaz, gözaltına alınamaz, tutulamaz, tutuklanamaz, hürriyetinden mahrum bırakılamaz ve cezalandırılmaz.

Dava'da yaşlı avukatın bakıcısı, Josef K.'ya kendini sevgili olarak sunmayı önerir ve ona yardım edeceğine dair söz verir. Kadının söylediğine göre davanın lehte sonuçlanması bir bürokratin yardımı olmaksızın olanaksızdır. Erişilmez bir otorite karşısında hukuk mücadelesine girişen sanık K.'nin dosyasıyla ilgili bilgi edinmesi ve mahkeme huzurunda kendini savunması söz konusu değildir. Kadın, bir bürokratin yardımı olmaksızın davanın lehte sonuçlanmasının mümkün olmadığını ifade eder.

Josef K.'nin tutuklanmasının ardından eşyalarının emanette güvende olmayacağı memurlar tarafından açıkça ifade edilir. Sanığın eşyalarının geçici olarak devletin koruması altına alınarak el koyma işleminin yapılması gerekirken güvenli bir muhafaza alanı olmadığı ifade edilir. Öte yandan bu eleştiriler yargı sisteminin bozulmasıyla doğrudan ilişkili olarak hırsızlık ve rüşvet vakalarının arttığına işaretir:

“İyisi mi, siz eşyalarımızı emanete vermektense bize verin”, dediler, ‘çünkü emanette çoğu zaman hırsızlık oluyor ve ayrıca oraya bırakılan eşyalar bir süre sonra söz konusu davanın bitip bitmediğine bakılmaksızın satılıyor. Ve özellikle son zamanlarda böylesi davalar çok uzun sürüyor! Gerçi emanete gidip satılan malın bedelini alabilirsiniz almasına, ancak bu bedel genellikle düşüktür, çünkü malların satışında teklif edilen fiyatın yüksekliği önemli değildir, önemli olan rüşvetin yüksekliğidir, ayrıca ödenen bedeller elden ele geçtikçe, bir yıldan öteki aktarıldıkça düşer” (Kafka, 2020: 3).

Elkoyma, diğer muhakeme tedbirleri gibi geçicidir. Kural olarak muhakemenin sonuna kadar sürer. Muhakemenin sonunda elkonulan eşya ya müsadere edilir veya zilyedine geri verilir. Elkonulan eşyanın değerinin muhafazası ve zarar görmemesi için gerekli tedbirler adliyece alınmak zorundadır (Toroslu ve Feyzioğlu, 2012: 251-252).

Görünürde evrensel hukuk ilkelerinin uygulandığı bir ortamda yaşayan K.'nin sistemin çürümüşlüğü karşısındaki çaresizliği dikkatlere sunulmaktadır.

“Kendimizle ilgili söyleyeceğimiz bu kadar, ancak yine de hizmetinde çalıştığımız yüksek makamların, böylesi bir tutuklamadan önce tutuklanacak kişi ve tutuklama nedenleri hakkında doğru bilgi edindiklerini anlayacak düzeydeyiz. Burada bir yanlışlık yok. Tanıdığım kadarıyla bizim çalıştığımız makamlar ve ben sadece en alt kademeyi tanıyorum, halkın arasında suç aramaz, tam tersine yasada olduğu gibi suç onu kendine çeker ve bize nöbetçilerini gönderir” (Kafka, 2020: 6).

Josef K. dışında Tüccar Block gibi birçok sanık mahkeme koridorlarında korku, kuşku ve yıldırma psikolojisi ile sanık pozisyonuna sokulan insanlar dava süreçlerinde tüm zamanlarını, maddi ve manevi tüm imkânlarını haklarında açılan davadan aklanmak için harcamaktadırlar:

“Bana bunu açıklar mısınız?” diye sordu K. ‘Memnuniyetle,’ dedi tüccar. ‘Öncelikle davayı kaybetmek istemiyorum, bu anlaşılır değil mi? Bu nedenle bana yardımcı olabilecek hiçbir şeyi atlamak istemiyorum; yararlı olabileceği umudu çok küçük bile olsa bunu göz ardı edemem. Bu nedenle sahip olduğum her şeyi dava uğruna harcadım. Örneğin işe bağladığım tüm parayı çektim. Eskiden işyerimdeki bürolar neredeyse bütün bir katı dolduruyordu, bugün ise tek bir çırakla binanın arka tarafında küçük bir oda yetiyor. Bu gerilemenin nedeni parayı çekmem değil. Aksine artık çalışacak gücüm de yok. İnsanın başında bir dava varsa, başka şeylerle uğraşacak pek zamanı olmuyor” (Kafka, 2020: 163-164).

Mahkeme koridorlarında çaresizce koşuşturan sanıklar sürüncemede bırakılan davalardan aklanmak için tüm enerji ve imkânlarını seferber etmektedirler. İnsanların endişesi, çabası ve aklanma talebi karşısında yargı mensupları, avukatlar, memurlar duyarsız ve hissiz bir tavır takınmaktadırlar. Keyfi kararlar alabilmekte ve sanığın psikolojisini umursamamaktadırlar. Kararlar yazılı hukuka göre değil yargı mensubunun o anki durumuna göre keyfi olarak verilmektedir. Uzayan dava süreçlerinin ve yargısal aksaklıkların eleştirildiği eserde dava sürecinde olan birinin iş ve işlemlerinin olması gereken seyirde ilerlememesinin yeni mağduriyetler doğuracağı ve bu durumdan sadece davalının değil yakın çevresinin de olumsuz etkileneceği vurgulanır. Eserde yargılama süreçlerinin sonuçlanmaması, vatandaşların hakkını savunacak araçlardan mahrum bırakılması, davaların sürüncemede bırakılması ve mahkeme sürecindeki keyfi uygulamalar mizahi bir söylemle eleştirilir. Bu ifadeler kanun önünde hakkını

arayan ve suçsuzluğunu ispat için yoğun bir mücadele yürüten Josef K.'nin içi dış edilmiş hukuk sistemi karşısındaki çaresiz çarpınışlarıdır.

2.2.8. “Hâkim Tarafsızlığı İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

Hâkimin tarafsızlığı, bir iddia ve savunmaya önyargısız bakabilmesini, baskı altında bırakılmamasını, dışarıdan etkilenmemesini ve kendi iç dünyasında da yansız hareket edebilmesini gerektirir. En küçük bir yabancı unsurun müdahalesi ile bile bozulan kurum, adalettir. Bu itibarla, herhangi bir makamın veya otoritenin baskısı ya da etkisi altında karar veren yargıç, adaleti yerine getiremez. Yargıç bağımsızlığı, birey hak ve özgürlüklerinin güvencesidir (Toroslu ve Feyzioğlu, 2012: 97). Evrensel hukuk ilkelerinin gereği olarak hâkimler görevlerinde bağımsızdırlar; anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz (Erdoğan, 2009: 270). Hâkimin görevi kanun yapmak değil, kanunu uygulamaktır. Bu husus, Latince şu ilkede ifadesini bulmuştur. “Judicis est jus dicere, non dare” (Hâkim, kanunu söyler; kanun yapmaz) (Gözler, 2017: 98).

“*Dava* romanına baktığımızda mahkeme mensuplarını K.'nin suçlu olup olmadığını tespit etme arzusundan çok, cinsel arzular ele geçirmiştir. Adalet yetkilileri, suçları araştıran insanlar değil, ‘suçun cezp ettiği, tehlikeye attığı’ kişilerdir. Her şeye burunlarını sokarlar, arayıp tararlar, incelerler. Kördürler, hiçbir kanıt kabul etmezler, ama hollerdeki karışıklıkları, salondaki fısıldaşmaları, atölyedeki sırları, kapı arkasındaki gürültüleri, homurdanmalar, arzuyu ve arzu rastlantılarını ifade eden tüm mikro-olayları özellikle dikkate alırlar” (Deleuze ve Guattari, 2015: 109).

Yargıcın önündeki müstehcen resimlerle dolu bir kitap vardır. Yasa, bir porno kitabının üstüne yazılmıştır. Burada, adaletin olası sahtekârlığı değil, arzu duyan niteliği ileri sürülebilir: Sanıklar genellikle en yakışıklı olanlardır, onları tuhaf güzelliklerinden tanırız. Yargıçlar, “çocuklar gibi” davranır ve akıl yürütürler. Basit bir şakanın baskıyı yolundan şaşırttığı da olur. Adalet gereklilik değildir, aksine, rastlantıdır ve Titorelli, burada alegoriyi kör talih olarak, tüy gibi hafif arzu olarak resmeder (Deleuze ve Guattari, 2015: 73).

Eserde sıklıkla vurgulanan torpil, iltimas ve rüşvetin adeta normalleştirilmesi, hukuksuzluğun kol gezdiği mahkeme koridorlarında geçen konuşmalar hukuk sisteminin gelmiş olduğu vahim noktayı gözler önüne sermektedir: “Sizin davanız hakkındaki bilgiyi Titorelli adında birinden duydum. Kendisi bir ressamdır. (...) Titorelli size bir ölçüde yardım edebilir, o birçok yargıcı tanıyor ve kendisinin pek etkisi olmasa da, en azından nüfuzlu insanlara nasıl ulaşacağımız konusunda önerilerde bulunabilir” (Kafka, 2020: 129-130).

Rüşvetin ayyuka çıktığı; torpilin, iltimasın, yandaş ilişkilerinin arttığı böylesi bir ortamda hukukun kâğıt üzerinde kaldığını ve işlevsiz kılındığını vurgulayan Josef K., ressam Titorelli'ye de bu düşüncelerini iletir:

“Eğer yargıçlar avukatın dediği gibi özel ilişkilerinin etkisinde kalıyorlarsa, o zaman bu ressamın o kibirli yargıçlarla olan ilişkilerini küçümsemek gerekiyordu. (...) Bir avukat gibi konuştuğum dikkatinizi çekti mi? Mahkemede insanlarla sürekli ilişki halinde olmamın etkisi bu. Bunun bana yararı çok, ancak sanatsal heyecanın bir kısmı kayboluyor. ‘Yargıçlarla ilk kez nasıl ilişki kurabildiniz?’ diye sordu K., onu hizmetine almadan önce güvenini kazanmak istiyordu. ‘Bu çok basitti,’ dedi ressam, ‘ben bu ilişkileri miras yoluyla edindim’” (Kafka, 2020: 144).

Okuyucu romanın sonuna kadar Josef K.'ya isnat edilen suçlamayı bilemez. Tutuklanmanın devamında gerçekleşen olaylar pasif konumdaki suçlunun yaşadığı mağduriyetlerdir:

“Buna rağmen vazgeçmedi ve şöyle dedi: ‘İlk önce mahkemenin kanaatine aldırmadığını söylediniz, sonra bunun sadece resmi mahkemeler için söz konusu olduğunu söylediniz ve şimdi de masum kişinin mahkeme önünde yardıma ihtiyacı olmadığını söylüyorsunuz. Burada bir çelişki var. Ayrıca daha önce yargıçların etki altına alınabileceğini söylemişsiniz, şimdi ise bunu reddediyor ve gerçek beraat kararının özel ilişkilerle sağlanamayacağını söylüyorsunuz, bu da ikinci bir çelişki.’ ‘Bu çelişkilerin açıklanması kolay,’ dedi ressam. ‘Burada tamamen birbirinden farklı iki şey söz konusu, biri yasada var olan şey, diğeri de benim kişisel deneyimlerim öğrendiğim; bunları birbirine karıştırmayın. Yasada, gerçi ben okumadım ama doğal olarak bir yandan masum insanların beraat edeceği yazar; fakat öte yandan, orada yargıçların etkilenebileceğinden bahsedilmez. Ben ise bunun tam tersinin olduğunu deneyimledim. Ben gerçek bir beraat duymadım, fakat etkilenmelere çok tanık oldum. Tabii ki tanık olduğum tüm davalarda gerçek bir masumiyetin olmaması da mümkündür. Fakat bu biraz ihtimal dışı değil mi? Tüm o davalarda tek bir gerçek masumiyet olmamış olabilir mi?’” (Kafka, 2020: 145-146).

Davada alınan kararların sonuçlarının duyurulmaması, gizli kalması hukuk sistemindeki bir başka sorun olarak dikkatlere sunulur. Hem çok az sayıda beraat kararı verildiğinden hem de efsaneleşecek kadar gerçeklikten uzak bir durumdan bahsedilmektedir. Ressamın Josef K.’ya tavsiyesi hukuk sistemine güvenmesi ve umudunu kaybetmemesi yönündedir fakat böylesi bir ortamda umudunu yitiren pek çok sanık vardır:

“‘Bu yeterli,’ dedi K., ‘ya da eskiden verilmiş beraat kararları duyduunuz mu hiç?’ ‘Öyle beraat kararları verilmiş olmalı,’ diye yanıtladı ressam. Ancak onları tespit etmek çok güç. Mahkemenin son kararları ilan edilmez, onlara yargıçlar bile ulaşamaz, ayrıca eski davalarda ilgili sadece efsaneleşmiş şeyler kalmıştır. Ve anlatılan bu efsanelerde çoğunlukla gerçek beraat kararları vardır, bunlara inanılır, fakat bunlar kanıtlanamaz. Ancak yine de bunları tamamıyla görmezden gelmemek gerekir, bunlarda gerçeklik payı vardır kuşkusuz, ayrıca çok güzeldirler, ben bile bu tür efsaneleri konu alan bazı resimler yaptım.’ ‘Sadece efsaneler benim fikrimi değiştirmez,’ dedi K., ‘ayrıca mahkemede bu efsanelerden bahsedilemez mi?’” (Kafka, 2020: 146-147).

Ressam Titorelli özellikle ‘beraat’ kelimesini tek başına kullanmaz. ‘Sözde beraat’ şeklinde bir ifade kullanır ki bu da beraatın gerçek anlamda bir beraat olmadığı ve her an farklı bir tasarrufta bulunulabileceği anlamına gelir:

“‘Sözde beraat ve sürüncemede bırakma,’ dedi ressam. ‘Hangisini seçeceğinize size kalmış. Her iki durumda da yardımcı olabilirim, tabii ki ikisi de zahmetsiz değil, aralarındaki fark ise şu; sözde beraat geçici ve yoğun çaba, sürüncemede bırakma ise daha az ancak sürekli çaba gerektirir. Önce sözde beraat kararına bakalım. Bunu arzu ederseniz, bir kâğıda masum olduğunuzu onayladığım bir yazı yazarım. Böyle bir onay yazısı metni bana babamdan kaldı ve böyle bir yazıya kimse karşı çıkamaz. Böyle bir onay yazısını alıp tanıdığım yargıçla da görüşürüm. Şu sıralar resmini yaptığım yargıç bugün akşam geldiğinde onayı onun önüne koyarak başlarım. Onay yazısını önüne koyar, sizin suçsuz olduğunuzu söylerim ve suçsuzluğunuza kefil olurum. Fakat bu sadece görünüşte bir kefalet olmaz, aksine gerçek, bağlayıcı bir kefalet olur’” (Kafka, 2020: 149).

“‘Çünkü benim tanıdıklarımın da içlerinde olduğu en alt kademedeki yargıçların kesin bir beraat kararı verme hakları yoktur, bu kararı verme hakkı sadece en üst mahkemeye aittir; sizin, benim ulaşamayacağımız en yüksek mahkemenin verebileceği bir karardır bu. Orada işlerin nasıl yürüdüğünü bilmeyiz ve aslına bakarsanız bilmek de istemeyiz. Bizim yargıçların davalıyı davadan çekip kurtarma hakları yoktur, fakat kendilerini davadan koparabilirler. Bu şu demektir, eğer bu şekilde beraat ederseniz bir süre suçlamadan uzaklaşmış olursunuz, fakat dava peşinizi bırakmaz ve yukarıdan emir geldiğinde hemen yine başlar. Mahkemelerle iyi iletişim içinde olduğumdan, mahkeme kalemlerinde gerçek beraat ve sözde beraat arasındaki farkın nasıl görüldüğünü anlatabilirim’” (Kafka, 2020: 150).

“Onay yazısına yeterli sayıda yargıçtan imza aldığım da o vakit davanızı yürüten yargıca gidebilirim. Muhtemelen onun da imzasını alabilirim ve işte o zaman her şey çok çabuk olur. Yargıcın elindeki onay yazısında birçok yargıcın kefil olduğu görülmektedir ve sizi beraat ettirebilir, bunu benim ve diğer tanıdıklarının hatırı için kesinlikle yapacaktır, elbette bir sürü formalitelerden sonra. Siz ise mahkemeden çıkacaksınız ve özgür olacaksınız”(Kafka, 2020: 149).

Yargıcın nitelikleri, yargıcın gerekli bilgi ve deneyime sahip olması, buna karşılık yanlış kararlar verme sonucunu doğurabilecek kusurları bulunmaması, yani peşin hükümlü olmaması, inatçılık etmemesi, karakter sahibi bulunması, kendine hâkim olmayı bilmesi, hasta ve düşünceli olmaması gerekir (Toroslu ve Feyzioğlu, 2012: 97). Dava sürecinin uzamasının rahip tarafından hoş karşılanması ve rahibin Josef K.'ya aceleci olmamasına yönelik telkinleri hukuk sistemini ayakta tutan unsurların bozulmaya başladığını göstermektedir.

“Fakat sayısız başka nedenlerle yargıçların ruh halleri, bu dava ile ilgili hukuksal yargıları değişmiş olabilir ve ikinci beraat kararı için yapılan tüm çabaların değişmiş koşullara uydurulması gerektiği gibi bunların ilk beraat kararından önceki gibi çok güçlü olmaları gerekir.’ ‘Fakat bu ikinci beraat kararı da yine nihai karar olmaz değil mi?’ ‘Tabii ki olmaz, ‘dedi ressam,’ ‘ikinci beraat kararının ardından üçüncü tutuklama, üçüncü beraat kararının ardından dördüncü tutuklama gelir ve öylece de devam eder. Bu sözde beraat kararının doğasında vardır” (Kafka, 2020: 151).

Öte yandan bazı hâkim ve avukatların çapkınlıkla itham edilmesi ve bu yargı mensuplarının kadınlar aracılığıyla kandırılabilmesinin dile getirilmesi tarafsız olması gereken hukukçuların eleştirisiyle doğrudan ilişkilidir. Tarafsız olması beklenen yargı mensuplarının kararlarının sorgulanması ve şüpheye mahal vermesi vicdanları yaralayıcı ve hukuka güveni zedeleyici yaklaşımlardır.

“‘Dışarıdan çok fazla yardım arıyorsun,’ dedi rahip eleştirel bir tonla, ‘özellikle kadınlardan, bunların gerçek yardım olmadığını görmüyor musun?’ ‘Bazen ve hatta sıklıkla sana hak verebilirim,’ dedi K., ‘ama her zaman değil. Kadınların çok büyük gücü vardır. Tanıdığım bazı kadınları benim için çalışmaya ikna edebilsem, bir sonuç alabilirim. Özellikle neredeyse sadece çapkınların oluşturduğu bu mahkemede. Sorgu yargıçlarından birine uzaktaki bir kadını göster, kadına yetişebilmek için mahkeme kürsüsünün ve sanığın üzerinden atlayıp koşar” (Kafka, 2020: 199-200).

Mahkeme evraklarını düzenlemek, dosyaları yönetmek, davaların takibini yapmak, mahkeme kayıtlarını tutmak ve duruşma günlerini belirlemek gibi işler mahkeme memurlarına aittir. Davaları yönetmek, delilleri değerlendirmek, tarafları dinlemek, hukuka uygun karar vermek ve adaleti sağlamak yargıçlardan beklenen asli vazifedir. Avukatlar ise müvekkillerini mahkemede temsil eder, müvekkillerinin dava dosyalarını hazırlar, delilleri toplar, hukuki argümanları sunarak müvekkillerini savunurlar. *Dava*'da savcı yargıçtan da daha fazla görünmez bir karakterdir. Öyle ki iddianame bile söz konusu değildir. *Dava*'da kanun sanığın avukat tutmasına da izin vermez, yalnızca göz yumar. Josef K. mahkemede görev yapan görevlilerin hepsidir ve yargı mensuplarının yapması gereken tüm işlemleri uhdesine almıştır. Josef K. hem memur, hem avukat, hem yargıç, hem sanık, hem suçlu, hem de masumdur.

2.2.9. “İddia Edenin İspat Külfeti İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

Herkes, iddiasını hukuka uygun yol ve yöntemlerle elde edilen deliller ile kanıtlamak zorundadır. İddia peşinen doğru kabul edilip, aksinin ispatının aleyhinde iddia olunan tarafa yüklenemez.

Dava romanında mahkeme hakkında en detaylı bilgiyi aldığımız mahkeme ressamı Titorelli, “Mahkeme öyle boş davalar açmaz; bir kez dava açtı mı, sanığın suçluluğuna inanır düpedüz ve bir daha bu inancından zor döndürülür. (...) Ben tüm yargıçları burada tuvale resimetsen ve siz

kendinizi tuvalin önünde savunsanız, gerçek mahkeme önünde yapacağınız savunmadan daha başarılı olur” (Kafka, 2020: 142) diyerek sanık konumunda olanların yargı mercilerinde hak arama çabalarının ve suçsuzluklarını kanıtlamak için mahkemeye sundukları delillerin yararının olmayacağını ifade eder.

Dava romanında iddia makamı olan savcılık Josef K.’nin tutukluluğunu gerektirecek suçlamaya ilişkin herhangi bir delil ve ispat ortaya koymaz. Absürt bir şekilde sanık Josef K.’nin suçsuzluğunu ispatlamasını bekler. Önce tutuklayıp sonra yargılayan absürt bir hukuk sistemi içerisinde ne ile suçlandığını dahi bilmeyen Josef K., doğal olarak kendisini aklayacak bir delil de sunamaz. Mahkeme soyut bir suça ilişkin somut deliller bekler. Bu durum evrensel hukuk ilkelerinden iddia edenin iddiasını ispat külfeti ilkesinin açıkça ihlalidir.

2.2.10. “Yargı Kararlarının Gerekçeli Olması İlkesi”nin İhlâline Yönelik Eleştiriler

Hukuk devletinde yargı kararları somut gerekçelere yani delillere dayandırılmalıdır. Deliller kanuna uygun, gerçekçi, akılcı, olayı temsil edici, elde edilebilir ve müşterek olmalıdır. Yani delillerin içeriğinin sadece yargıç tarafından bilinmesi yetmez; bunu tarafların öğrenmesi de sağlanmalıdır (Toroslu ve Feyzioğlu, 2012: 172-173).

Dava romanında yargı kararlarının gerekçeli olması ilkesinin alenen yok sayıldığını görmekteyiz: “Siz tutuklusunuz, bu kesin ancak bu işinize devam etmenize engel değil, normal yaşamınızı sürdürmenize de engel değil” (Kafka, 2020: 13) ifadesi absürt bir tutukluluk hâline işaret eder. Tutukluluk hâlindeki sanığın normal yaşamına devam etmesi kara mizah tarzı bir durumdur.

Josef K.’nin nedeni bilinmeyen bir tutuklama hâlinde söz edilen bu cümlelerde görünürde tüm yasaların işlediği bir ortamda hangi suçlamayla yargılandığını bilmeden yaşamlarını sürdüren kişilerin ironik durumu gözler önüne serilir:

“Hayır, gerçi siz tutuklandınız; fakat bir hırsızın tutuklanması gibi değil. İnsan bir hırsız gibi tutuklanırsa kötü bir şey elbette ki. Ancak bu tutuklanma. Sizin tutuklanmanız bana daha farklı, tepeden inme bir emirle yerine getirilmiş bir şeymiş gibi geliyor, aptalca bir şey diyorsam kusuruma bakmayın fakat bana anlamadığım, başka birinin de anlamak zorunda olmadığı, anlaşılması güç, tepeden inme bir şeymiş gibi geliyor” (Kafka, 2020: 18).

“Mahkeme, sonunda aslında hiçbir şeyin olmadığı yerden büyük bir suç çekip çıkarıveriyor” (Kafka, 2020: 142) ifadesi mahkemelerin yoktan suç isnat ettiğini, delil ve şüpheye göre hareket etmediğini, bireyleri peşinen suçlu ilan edip sonrasında sanığın yargı mercilerinde suçsuzluğunu ispat noktasında her türlü eza ve cefaya maruz bıraktığını eleştirel bir tarzda dikkatlere sunulmaktadır: “Mahkemenin son kararları ilan edilmez, onlara yargıçlar bile ulaşamaz” (Kafka, 2020: 147). İddianamesi olmayan soyut bir suçlamadan hareketle tutuklama yapan mahkeme hükümlerini davanın taraflarından hatta yargıçlardan gizleyebilmektedir.

“*Dava*, modernitenin kurumsallaştırdığı dünyada toplumun güven ve huzurunu sağlamak için meydana getirilen kanunların yanlış uygulanması sonucu ezilen insanın mücadelesini anlatmaktadır. İnsan davranışlarını düzenlemede, toplumu şekillendirmede ve kaosu önlemede bir araç konumundaki modern hukuk kuralları zamanla beklenilen aksine bireylerin hayatını sınırlayıcı, baskıyla beraber gelen kaos ortamını artırıcı olumsuz etkileriyle hukuk kurallarından beklenen işlevin yanlış sonuçlar doğurmasına neden olmuştur” (Yeter Şahin: 68-69).

Hukuksuzluğun gerçek karakteri, mahkeme ressamı Titorelli’nin adalet tanrıçasını bir zafer tanrıçası görünümünde sunduğunda, daha doğrusu, tablo iyice aydınlatıldığında, bunun bir “av tanrıçası” olduğu ortaya çıktığında kendini gösteren bir alegori tarafından ironik olarak kavranır:

“Ancak K.’nin anlamasına yetmedi bu. ‘Bu adalet,’ dedi ressam sonunda. ‘Şimdi fark ettim,’ dedi K. ‘Bu gözleri kapatan bağ, şu da terazi. Fakat topuklardaki kanat değil mi ve havada uçuyor, değil mi?’ ‘Evet,’ dedi ressam. ‘Bana çizmem söylendi, bu aslında adaleti ve zafer tanrıçasını bir arada simgeliyor.’ ‘Bu iyi bir bağlantı değil,’ dedi K. gülümseyerek. ‘Adalet rahat olmalı, yoksa terazi sallanır ve adil bir hüküm verilemez.’ ‘Benden istenileni yaptım,’ dedi ressam. ‘Evet, kuşkusuz,’ dedi sözleriyle kimseyi kırmak istemeyen K. ‘Kuşkusuz siz figürü koltuğunda nasıl oturuyorsa öyle çizmişsiniz.’ ‘Hayır,’ dedi ressam, ‘ben ne figürü ne de koltuğu gördüm, hepsi kurmaca, fakat bana nasıl çizmem gerektiği söylendi.’ ‘Nasıl?’ diye sordu K., bilhassa ressamı tam anlamamış gibi davrandı. ‘Yargıç koltuğunda oturan adam bir yargıç ama değil mi?’ ‘Evet,’ dedi ressam, ‘fakat yüksek düzeyde bir yargıç değil ve hiçbir zaman böyle bir koltukta oturmadı.’ ‘Fakat böylesine heybetli bir şekilde resmini yaptırıyor. Mahkeme başkanymış gibi oturuyor orada” (Kafka, 2020: 138-139).

Ressamın hukuki süreçle alakalı görüşleri Kafka'nın adeta arzuladığı hukuk sistemine ilişkindir. Adaletin tesisi için özgür ve eşit bir yaklaşım gerekir. İnsanların sorunlarına eşitlikçi bir yaklaşımla çözüm üretilmelidir. Resimdeki yargıç figürü ironik söyleme kaynaklık etmektedir. Adalet sistemi ressamın çizdiği resimle absürt bir şekilde okuyucuya sunulur.

Ressamın çizdiği resim adaleti temsil etmektedir. Terazinin kefelerinin eşit olmayışı K.’nin dikkatini çeker: “Fakat adalet figürünün etrafı belli belirsiz tonlarda açık renkte kaldı, etrafı bu kadar açık renkte olduğu için figür daha belirginleşti, artık adalet tanrıçasını da zafer tanrıçasını da hemen hemen hiç andırmıyordu, daha çok av tanrıçasına benziyordu” (Kafka, 2020: 139-140).

Ressamın çizdiği resimdeki adalet Tanrıçasının av Tanrıçasına dönüşmesi modern hukuk sisteminin eleştirisi olarak okunabilir. *Dava* romanında sanıkların haklarını savunmakla vazifeli avukatın yokluğu sanıklar açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Sanıkla yargıcın bağlantısını sağlayan avukatın eksikliği sanıkların hukuk mücadelesinde ne kadar çaresiz bırakıldığını gösterir. Avukatlar, mahkemenin dar bir odasına hapsedilmiş şekilde çalışırlar. Bu odada tek bir pencere vardır; içeriye ışık girmez. Kafka, bu odayı son derece mizahi bir anlatımla betimler:

“Avukatların odası çatının ikinci katındaydı; yani birinin bacağı o deliğe girse çatının birinci katının tavanından bacak sarkardı, tam da davalı ve davacıların beklediği koridorun tavanından. Avukatlar arasında bu durumun ne kadar utanç verici olduğunu söylemek abartı olmaz. Yönetime bu konuda iletilen şikâyetler sonuçsuz kaldığı gibi tamirati avukatların kendilerinin yaptırması da kesinlikle yasaktı. Fakat avukatlara bu şekilde davranılmasının da bir sebebi vardı. Savunma mümkün olduğunca her şeyin dışında bırakılır, her şey sanığa yüklenirdi” (Kafka, 2020: 112).

K.’nin davasının görüldüğü özel, “tavan arası” mahkemelerinde avukatların horlanıyor olması, onları ve mesleklerini değersizleştirmektedir. Bunun nedeni davanın kamuoyuna ve sanığa açık olmamasıdır. Avukatlar davanın gidişatıyla alakalı bilgi ve gelişmeleri resmi yolla değil, arkadaşlık kurdukları yahut rüşvet verdikleri alt kademedeki mahkeme memurları vasıtasıyla alabilmektedir.

Sonuç

“Gerçekçi” olsun ya da olmasın, Kafka, kendisinden önce -ve muhtemelen sonra- kimsenin yapmadığı bir şeyi, modern devletin hukuk makinesinin işleyişini kurbanlarının bakış açısından ortaya koymayı başardı. Bunu en ufak bir acıklılığa düşmeden, ağırbaşlılık ve kesinlikle, sadeliğin ve süsüzlüğün damgasını taşıyan bir üslupta yapar -bu da onu daha etkileyici

kılar. Romanın evrenselliği ve güçlü öznel yükü -‘adalet’in muzaffer arabasının tekerlekleri altına düşenlerin bakışıyla birlikte- *Dava*’yı yirminci yüzyılın hayal gücünü en fazla etkilemiş edebiyat eserlerinden biri yapmaya katkıda bulunmuştur” (Löwy, 2008: 66-67).

21. yüzyılın en önemli yazarlarından kabul edilen Franz Kafka’nın *Dava* romanı Josef K.’nin dava sürecindeki 1 yıllık absürt hukuk mücadelesini konu edinir. Hukuk kurallarının işlemediği bir düzende bilinmeyen bir suçlamayla hayatı alt üst olan Josef K., bu dava sürecinden hareketle mahkemelerdeki hukuksuzlukları “Kafkaesk” anlatım tekniği ile okuyuculara aktarır. Örtük ve çok sayıda yoruma açık olan *Dava* romanı çoklu okuma pratikleri sunar. Biz *Dava* romanında yer alan suç, suçluluk, yargılama, hukuk sistemi, mahkemeler, yargıçlar, avukatlar, memurlar, sanıklar gibi hukuk bileşenlerini evrensel hukuk ilkeleri bağlamında inceledik. Modern hukukun temeli ve vazgeçilmez nitelikleri olan bu ilkelerin yokluğu ya da göz ardı edilmesi hukuki kararların güvenilirliğini zedeler ve hak ihlallerini netice verir.

Aydın ve Rona Aybay, *Hukuka Giriş* adlı eserlerinde bir davanın hukuki olabilmesi için izlenmesi gereken süreçleri şöyle sıralarlar: “Dava, mahkeme nitelemesine uyan; tarafsız ve bağımsız bir organ tarafından görülmüş müdür? Davaya ilişkin hukuk kuralları, mahkemece doğru biçimde saptanmış ve doğru biçimde uygulanmış mıdır? Davayla ilgili kişiler, iddialarını ileri sürerken ya da savunmalarını yaparken, yürürlükteki hukuk kurallarının sağladığı olanaklardan tam olarak yararlanabilmişler midir? Tanıkların söyledikleri ve öteki kanıtlar, yürürlükteki hukuk kurallarına uygun biçimde dikkate alınmış mıdır? Kararın gerekçesinde, olaya ilişkin yasa kuralları ve olgular doğru ve tutarlı bir biçimde değerlendirilmiş midir?” (Aybay ve Aybay, 2008: 73).

Dava romanında evrensel hukuk ilkelerinin neredeyse tamamının ihlal edildiği söylenebilir. Roman, hukukun üstünlüğünün değil üstünlerin hukukunun geçerli olduğu bir yargı sisteminde karşılaşılacak hukuka aykırı durumları gözler önüne serer. Bürokrasi ve insan çatışmasının bütün yönlerinin ortaya konulduğu eserde bürokrasinin dişlileri arasında ezilen bireyin sessiz çığılığı duyulur. Evrensel tüm hukuk prensiplerinin ihlal edildiği bir hukuk sistemine karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalan sanık K.’nin tutuklanması gibi infazı da sorgusuz sualsiz olur. K., dava sürecini takip ettikçe hukuk sistemindeki garabete ve çürümeye yakından tanık olur. Dilekçeler işleme konulmaz, avukatlar dikkate alınmaz, sanıklar azarlanır. Yargıçların liyakatsizliği, laubaliliği; avukatların aşağılanması, memurların başına buyruk davranışları, vatandaşa üst perdeden bakmaları, yargıda dönen rüşvet çarkı, adam kayırma, torpil, iltimas gibi durumlar hukukun içinin tamamen boşaltıldığına kanıttır. Hesap verilebilir niteliği olmayan bir hukuk sisteminde hukuk mücadelesi veren Josef K., tek başına yürüttüğü bir yıllık amansız mücadeleyi daha en başından kaybeder. Kafka, *Dava* romanının öncelikle ilk ve son kısmını yazmıştır. Bu bile tek başına sanık K.’nin davasının nasıl neticeleneceği hususunda yazarın okura verdiği önemli bir mesajdır.

Romanda, kapitalist bir toplumda yalnızlaşan bireyin trajik durumu hukuk sistemi üzerinden deşifre edilir. Romanda bir anlamda modern hukuk sisteminin kara mizahı yapılır. Romanın başkarakteri Josef K., hukuk sisteminin seçtiği bir kurbandır. Josef K. roman boyunca kendisi aleyhinde neden dava açıldığını ve tutuklandığını öğrenemez. Josef K., absürt bir yargılama safahatında önce tutuklanır sonra yargılanır. Dahası onu yargılayanlar soruşturma boyunca sanık K.’nin kendisine bir suç bulmasını ve bu suça karşı kendisini aklayacak deliller getirmesini beklerler. *Dava*, bir sanığın gözünden yasaya, adalete, bürokrasiye ilişkin tespitlerin yer yer mizahi bir anlatımla dile getirildiği ve döneminin yargı sisteminin eleştirildiği bir eserdir.

Kaynakça

- Aybay, A. ve Aybay R. (2008). *Hukuka Giriş*, 5. bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brod, M. (1968). *Kafka'da İnanç ve Umutsuzluk*, çev: Kamuran Şipal, İstanbul: Yankı Yayınları.
- Buch, W. (1994). "Aydınlık Kafka: Dava Adlı Roman Üzerine", çev: Nihat Ülner, *Gündoğan Edebiyat Dergisi*, cilt 3, sayı 9, s. 43-48.
- Coşan, L. ve Verimli E. (2016). "Hukukun Kırılma Noktaları Franz Kafka'nın *Dava* ve Melih Cevdet Anday'ın *İsa'nın Günce* Romanlarında Bireysellik, Kimlik ve Aidiyet Sorunsalı", *Diyalog*, S. 2, s. 20-30.
- Çataloluk, G. (2011). "Hukukçunun Hukuk Karşılığı Tutumunun Edebi Dışavurumu: Dr. Franz Kafka ve "Dava"sı, *MÜHF-HAD*, C. 17, S. 1-2, s. 235-264.
- Çiçek, N. (2015). "Franz Kafka'nın Eserlerinde Yabancılaşma Problemi", *Beytulhikme* 5 (1), s. 141-162.
- Deleuze G. ve Guattari F. (2015). *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, çev: Işık Ergüden, İstanbul: Dedalus Kitap.
- Erdoğan, M. (2009). *Anayasa Hukuku*, 5.bs., Ankara: Orion Kitabevi.
- Fischer, E. (1985). *Franz Kafka*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları.
- Garaudy, R. (1965). *Gerçeklik Açısından Kafka*, çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Hür Yayınları.
- Garaudy, Roger (2007). *Kafka*, çev. Mehmet Sert, İstanbul: Yirmidört Yayınevi.
- Glicksberg, C. I. (2004). *Avrupa Edebiyatında Trajik Görünüm*, Ankara: Hece Yayınları.
- Gözler, K. (2017). *Hukuka Giriş*, 14. bs., Bursa: Ekin Yayınları.
- İlhan, A. (2020). "Kafka ve Hukukun Açık Kapısında Bekleyen Josef K.'lar", *Birikim Dergisi*, 9 Ağustos 2020, <https://birikimdergisi.com/guncel/10232/kafka-ve-hukukun-acik-kapisinda-bekleyen-josef-k-lar> Erişim Tarihi: 10.07.2024
- Löwy, M. (2008). *Boyun Eğmeyen Hayalperest Franz Kafka*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Versus Kitap.
- Kafka, F. (2011). *Ceza Sömürgesi ve Hukuk Öyküleri*, çev. Yekta Majiskül, İstanbul: Altıkkırbeş Yayınları.
- Kafka, F. (2017). *Babaya Mektup*, çev. Regaip Minareci, 13. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kafka, F. (2020). *Dava*, çev. Gülperi Sert, 13. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kostopoulou, I. (2020) "Bureaucracy and Desire: Franz Kafka's Accident Report". *Open Library of Humanities*, 6 (1), 5, s. 1-28.
- Özbudun, E. (2008). *Türk Anayasa Hukuku*, 9. bs., Ankara: Yetkin Yayınları.
- Pulver, M. "Promenade avec Franz Kafka", in Hans-Gerd Koch, J'ai connu Kafka. Témoignages.
- Sarı, A. (2019). *Edebiyat ve Utanç Franz Kafka'nın "Dava"sından Hareketle Edebiyatta Utancın Arkeolojisi*, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Sontag, S. (2001). *Yoruma Karşı*, çev. O. Akinhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sözeri, C. (2019). "Epik Tiyatronun Y(Yabancılaştırma) Efektü Üzerinden Franz Kafka'nın Dava Adlı Romanı'nın Tiyatro Oyununa Uyarlanma Sürecinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü: İstanbul.
- Şener, H. E. (2020). "Aklın Trajedisi ve Bir Suçlama Olarak Bürokrasi: Kafka'nın Dava'sı ve Şato'su", *Memleket Siyaset Yönetim (Msy)*, 15 (33), s. 1-34.
- Thompson, N. (2012). *Follow the Reader Literature's Influence on the Law and Legal Actors*, A dissertation Bachelor of Laws, University of Otago.
- Toroslu, N. ve Feyzioğlu, M. (2012). *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 9. bs., Ankara: Savaş Yayınları.
- Tunçay, O. (2006). *Kafka'yı Kullanma Kılavuzu, Bir Fenomen Olarak Kafka*, İstanbul: Nokta Kitap.
- Wagenbach, K. (1997). *Franz Kafka Yaşamöyküsü*, çev: Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yeter Şahin, G. B. (2019). *Türk Postmodern Anlatılarında Modernizm Eleştirisi*, İstanbul: Bilge Sanat Kültür Yayınları.